

ЗАГАЛОВАК АПОВЕСЦІ І.ШАМЯКІНА “ГАНДЛЯРКА І ПАЭТ”

Іван Шамякін належыць да пакалення беларускіх пісьменнікаў-франтавікоў, таму ваенная тэматыка стала адной з вядучых у творчасці празаіка на доўгія гады. У сваіх творах І.Шамякін адлюстравваў як асабісты ваенны вопыт, так і пачуццё ад удзельнікаў падпольнай і партызанскай барацьбы. Так, у аснову сюжэта аповесці “Гандлярка і паэт” лёг рэальны выпадак, расказаны пісьменніку.

Прадметам нашага аналізу стане заглавак аповесці, які, на першы погляд, ніяк не звязаны з ваеннай тэматыкай, але, на нашу думку, прыкметнае па-іншаму паглядзець на падзеі Вялікай Айчыннай вайны.

Паводле структуры заглавак “Гандлярка і паэт” ўяўляе сабой спалучэнне *назоўнік + назоўнік*. Такі тып канструкцыі дазваляе выразіць сэнсавыя адносіны (кантрасту ці збліжэння) паміж кампанентамі спалучэння.

Слова *гандлярка* звязана ў тэксце з вобразам галоўнай гераіні Вольгі Ляновіч, назоўнік неаднаразова паўтараецца на старонках аповесці і, праходзячы праз увесь твор, мяняе сваё значэнне.

У першую чаргу слова рэалізуе асноўнае, зафіксаванае слоўнікам значэнне ‘жанчына, якая займаецца дробным, прыватным гандлем на рынку ці на вуліцы’. Маці галоўнай гераіні гандлявала на Камароўскім рынку, і Вольга становіцца пераемніцай яе справы: *Аднак і ў такіх нялёгкіх умовах камароўскія гандляркі хутка прызналі маладую Ляновічыху за сваю завадатарку* [1, с. 387]. У спадчыну ад маці застаецца маладой гандлярцы і прозвішча, якое становіцца своеасаблівай тарговай маркай: *Імя гэтае як бы ўсё ўсім растлумачыла, і яе не толькі тут жа прынялі ў шайку, але, бадай, ужо лічылі завадатаркай...* [1, с. 393]. Фактычна мянушка *Ляновічыха* становіцца сінонімам слову *гандлярка*. Невыпадкова аўтар ужывае прыслоўі, утвораныя ад назоўнікаў *гандлярка* і *Ляновіч*, у падобных кантэкстах: *Асудзіла іх па-свойму, па-гандлярску...* [1, с. 514]; – *У мяне ёсць усё – па-*

ляновіцку пахваліліся Вольга [1, с. 535].

У аповесці назоўнік *гандлярка* рэалізуе яшчэ адно агульнамоўнае значэнне – ‘чалавек, які вышэй за ўсё ставіць уласную выгаду, карысць, асабісты інтарэс’. Гэтыя якасці маладой Ляновічыхі выразна праяўляюцца ў пачатку вайны, калі Вольга імкнецца ўзяць як мага больш добра, што цяпер засталася нічыйным: *На нейкі момант яна сумелася і на рэчы забылася, гатовая ўжо адступіцца. Але тут жа падумала: раз сапраўды і міліцыі ўжо няма, улады, то ў дурнях яна застанецца, калі ў той час, як другія нажываюцца, яна з-за нейкай сваёй сумленнасці будзе варон лавіць* [1, с. 390-391]. За гэтыя якасці І.Шамякін называе сваю гераіню *ваўчыцай*, падкрэсліваючы праз метафарычнае выкарыстанне заоніма драпежнасць Вольгі Ляновіч: *... любіла сябе такую, хоць ведала, што многія людзі яе за такі характар называюць вельмі жорстка – ваўчыцай* [1, с. 446].

Трэцяе значэнне слова *гандлярка* – ‘грубая, нявыхаваная жанчына’ – рэалізуецца ў падтэксе, што выразна адлюстравана ў маўленні галоўнай гераіні: *Лена... прывыкла ўжо не надаваць асаблівага значэння яе словам, бо кідала іх Вольга ўсюды з базарнай лёгкасцю, усім “адважвала” і “давала рэшту”* [1, с. 447]. Ужыванне з пераносным значэннем дзеясловаў *сячы* ‘гаварыць, выказвацца пра каго-, што-небудзь вельмі рэзка, рашуча’, *кідаць* ‘гаварыць, выказваць што-небудзь рэзка, нечакана’ і выкарыстанне з індывідуальна-аўтарскім значэннем дзеяслова *адважваць* і словазлучэння *даваць рэшту* дазваляюць намалюваць вобраз жанчыны, якая не лезе па слова ў кішэню і не дае спуску нікому. Мова Вольгі насычана прастамоўнымі, грубымі словамі (*морда, падла, тарбахват* і інш.).

Вольгі Ляновіч не спыняе сваёй гандлёвай справы і ў час акупацыі. Людзі па-рознаму мяркуюць пра галоўную гераіню: *Адны пазаздросцілі яе спрыту: “Во баба, нідзе не разгубіцца, ні на вайне, ні ў пекле”. Другія асудзілі: “Ненажэрная! На вайне і то нажыцца хоча. Ой, вылезе ёй гэта бокам!”* [1, с. 395]. Людзі пачынаюць крычаць ёй у след: *Гандлярка! Нямецкая шлюха* [1, с. 436]. Так назоўнік, вынесены ў назву, набывае

індывідуальна-аўтарскае значэнне – ‘здрадніца, чалавек, які гандлюе радзімай’.

Аднак І.Шамякін дае зразумець, што імкненне схопіць сваё, клопат пра ўласны дабрабыт – не ўнутраныя якасці гераіні, а сфарміраваныя асяроддзем. Вольга не ведае іншага жыцця: *А ёй такая мяккацеласць зусім без патрэбы, тут толькі пакажы слабасць, дык цябе адразу з’ядуць, бо навокал ваўкі, каб з імі жыць, трэба на-воўчаму выць, на-воўчаму агрызацца, як яна на паліцаяў, а не пырхаць салавейкамі і не залівацца песнямі* [1, с. 441]. У глыбіні душы хаваецца іншая Вольга – здольная перажываць, пакутваць: *Аднак увесь той дзень на душы было пагана ад гэтай першай сустрэчы з акупантамі, ад свайго, здавалася б, удалага гандлю, быццам прадала не цыбулю, а сумленне* [1, с. 406]; *Узнялася цэлая завіруха пачуццяў, самых супярэчлівых* [1, с. 415].

Душэўныя задаткі Вольгі актыўна праяўляюцца, калі ў яе жыцці з’яўляецца паэт Алесь Шпак. Мянюцца адносіны Вольгі да жыцця, да падпольнай барацьбы. Андрэй (Камандзір) бачыць у Ляновічысе патэнцыял, разумее, што ім патрэбны такі чалавек, як Вольга, які зможа стаць сувязным: – *Нам во як, – разануў далоняй па шыі Андрэй, – патрэбны такі чалавек. Якая сувязная! І ўнутры горада. І для сувязі з партызанамі. Яе ўся паліцыя ведае* [1, с. 522].

Калі Вольга атрымлівае сваё першае заданне і выконвае яго, мы бачым і адчуваем, што перад намі паўстае мужная, адказная і дзелавітая жанчына. Зараз *гандлярка* – гэта ўмелы, спрытны чалавек. Менавіта на старонках аповесці, дзе апісваюцца адносіны Вольгі з Андрэем і ўсёй падпольнай арганізацыі, слова *гандлярка* практычна знікае.

З’яўляецца яно амаль ў канцы твора, калі Вольга гіне, выконваючы даручэнне папольшчыкаў: – *Чакай! Ды я ж яе ведаю! Гандлярка! Па сабе Хведзька выбраў* [1, с. 596]. Аднак перад намі ўжо не тая гандлярка, якая клапоціцца толькі пра свой дабрабыт, перад намі жанчына, якая аддае самае каштоўнае, што ў яе ёсць, – сваё жыццё.

Можна меркаваць, што ў кантэксце ўсяго твора слова *гандлярка* становіцца сінонімам слова *гераіня*.

Сэнсава мяняецца і слова *паэт*, якое звязана з галоўным героем аповесці Алесем Шпаком.

Назоўнік ужываецца ў тэксце са сваім першасным значэннем – ‘аўтар вершаваных паэтычных твораў’: *Алесь з восені саракавога года служыў у кадравым войску, у артылерыі, толькі ў пачатку вайны перайшоў у газету, у якой раней друкаваў вершы* [1, с. 451]. Галоўны герой піша вершы, і яго імя, Алесь Шпак, – паэтычны псеўданім. Аднак у тэксце мы не ўбачым ніводнага твора гэтага паэта, магчыма, па прычыне іх нізкай мастацкай вартасці: *Жаданне пакінуць пасля сябе слабыя вершы (наконт іх вартасцей ілюзій не меў) цяпер здавалася найўным. За час хваробы ён узмужнеў і пасуровеў больш, чым за час палону. Іншыя былі думкі, імкненні. Але не пісаць не мог – душа гарэла* [1, с. 470].

Рэалізуецца ў тэксце і пераноснае значэнне слова *паэт* – ‘пра чалавека ўзвышанай, паэтычнай натуры’. Стварэнню гэтага вобраза спрыяюць розныя прыёмы. Гэта і партрэт героя, у знешнасці якога падкрэсліваецца ўражанне незямной, бесцялеснай істоты: *Ды і ўвогуле ўвесь ён як бы прасвечваўся, ажно ззяла вакол яго – вакол сарочкі, вакол смяртэльна-белага твару, над белымі валасамі* [1, с. 432]. Гэта і здольнасць адчуваць хараство паэзіі: *Можна, яму хацелася плакаць, таму ён заплюшчыў вочы. І кніга ўпала на грудзі, прыкрытыя адной белай сарочкай. Часта-часта білася яго сэрца. Як часта яно білася, Вольга бачыла на пульсе на яго худзенькай, з трысціначку, шыі* [1, с. 443]. Гэта і неразуменне разважлівасці і прыземленасці Вольгі. Алесь адчувае сябе рэччу, якую купілі за золата, што вельмі абражае нашага героя: *Але каб яго прадалі за золата маладой прыгожай жанчыне – пра такое не сніў і прыдумаць не мог* [1, с. 429]. Гэта і жаданне змагацца за вызваленне радзімы.

Алесь хоча быць падпольшчыкам, але падпольную барацьбу ведае толькі па кнігах і ўспрымае яе прыўзнята, рамантычна, шукаючы нечага

незвычайнага, загадкавага і таямнічага: ...яму, **рамантыку**, хацелася адмысловага пароля, і раптам – так проста [1, с. 516]. Мары Алеся не маюць нічога агульнага з рэальнай барацьбой: *Часам надта ўжо ўзносіўся ўгору, уяўляў сябе вялікім, няўлоўным героем, але тут жа спускаўся на зямлю, бязлітасна высмейваючы марную фантазію* [1, с. 469]. Так фарміруецца новае, не зафіксаванае слоўнікамі значэнне слова *паэт* – ‘летуценнік, кніжнік’.

Сутыкненне з жорсткай рэальнасцю, з суровасцю барацьба раскрывае іншыя рысы ў характары Алеся – нерашучасць, слабасць. У найбольшай ступені слабасць Алеся выявілася тады, калі яму даручылі забіць паліцая Друцьку: *А гэта – наш чалавек. Наш... беларус. Можна, было б прасцей, каб незнаёмы... А то я знаю яго асабіста. Сядзеў за адным сталом... Я баюся гэтага задання, Воля* [18, с. 578]. І Алесь не адмаўляецца, каб гэта заданне выканалася жанчына, якая яго кахае. Так у падтэксте рамана фарміруецца новае значэнне слова *паэт* – ‘трус, духоўна слабы чалавек’.

Словы *гандлярка* і *паэт*, злучаныя ў назве аповесці злучнікамі *і*, на працягу ўсяго твора выступаюць словамі-антонімамі. Яны ўвасабляюць два абсалютна супрацьлеглыя пачаткі ў чалавечай натуре.

Па-першае, гэта супрацьпастаўленне матэрыяльнага і духоўнага: Вольга жыве імкненнем узяць усяго і больш, Алеся цікавяць кнігі. Вольга – уласніца, якая раўнуе Алеся, бо ён выкуплены за золата. А Алесь пакутуе ад усведамлення таго, што ён тавар: *Яму хацелася крыкнуць: “Думаеш, калі ты заплаціла за мяне залатоўкамі, дык я твой вечны раб?”* [1, с. 460].

Па-другое, словы *гандалярка* і *паэт* супрацьпастаўлены і паводле значэння ‘адукаваны’ – ‘неадукаваны’: *Вершамі можна захапляцца ён, юнак, інтэлігент, у яго маці – настаўніца...* [1, с. 440]. Нездарма Вольга і Алесь размаўляюць як бы на розных мовах: *Апошняга слова Вольга не зразумела – вучонае нейкае слова. Увогуле, як дзіўна збянтэжыла яго інтэлігентнасць, бо ў жыцці яна не надта любіла інтэлігентаў* [1, с. 427].

Цікава супаставіць, як называюць адзін аднаго нашы героі ў думках і

ўголас. Вольга ўжывае стылістычна афарбаваныя словы *інтэлігенцік, казяўка, зараза, бальшавіцкі вырадак*, якія перадаюць адценне пагардлівасці да гэтага не заўсёды зразумелага ёй чалавека. Алець па-іншаму, але таксама з пэўнай пагардай ацэньвае Вольгу, называючы яе *гандляркай, мяшчанкай*.

Па-трэцяе, яшчэ адно супрацьпастаўленне ў характарах герояў – гэта жаданне жыць для сябе і жыць для радзімы.

Але каханне мяняе Вольгу і Алеся, што перададзена праз набыццё новых значэнняў у слоў *гандлярка* і *паэт*. І калі Вольга аказваецца здольнай узяць ад Алеся духоўнасць, імкненне ахвяраваць сваім жыццём за Радзіму, то Алець не змога пераняць Вользіну мужнасць і адвагу. Застаючыся на працягу ўсяго твора людзьмі з супрацьлеглымі характарамі, у канцы аповесці яна аказваецца таксама рознымі: слова *гандлярка* становіцца сінонімам да слова *герой*, а слова *паэт* – да слова *трус*.

Адметная структура загаловак аповесці “Гандлярка і паэт” дазваляе гаварыць пра тое, што назва пабудавана на кантрасце, супрацьпастаўленні галоўных герояў. І сам заглавак набывае абагульненае гучанне, становіцца сімвалічным увасабленнем людскіх характараў. Сэнс загаловак прымушае задумацца пра тое што кожны чалавек у экстрэмальных умовах здольны праявіць як свае лепшыя, так і горшыя якасці.

Спіс літаратуры:

1. Шамякін, І. Гандлярка і паэт / І.Шамякін // Шамякін, І. Збор твораў: у 6 тамах. – Т. 5. Раман і аповесць. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1979. – С. 381-604.

Звесткі пра аўтара

Васілеўская Алена Станіславаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (Мінск, Беларусь).